

է մարմնավորել, դրսեւորվել մեր ազգային խառնվածքը, պայքարի ու հաղթանակի հերոսական ոգին: Երանց միջոցով է պատկերել մեր գրի ու գրականության, արվեստի ու մշակույթի պատմության նախահիմքերը, որոնց վրա ձեւավորվել ու բարձր աստիճանի է հասել մեր ամբողջական գրականությունը: Իր գեղուցման մեջ Սեւակը ավարտել է իր ասելիքը հայ դպրության հիմնադիր, գրերի գյուտի հանձարեղ հեղինակ, մեծ երաժիշտ ու քաղաքագետ Մեսրոպ Մաշտոցի մոնումենտալ կերպարը: Հիրավի «Եվ այր մի՛ Մաշտոց անուն» պոեմը հզոր տաղանդի ստեղծագործություն է, ուր ցոլանում է մեր ժողովրդի գոյատեւման պայքարի պատմությունն ու հաղթանակը:

А. А. Мурадян - Поем - «Եվ այր մի՛ Մաշտոց անուն» - Выясняя основную тенденцию исторических поэм Паруйра Севака, учитывая его поэтический темперамент, свежесть его поэзии, публицический дух, автор считает Севака первым поэтом школы Чаренца, что является новой мыслью, новой характеристикой в нашем литературоведении.

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԱԿԱՆԱՎՈՐ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐԸ

Ս. Պետերբուրգում առայսօր պահպանվել են ճարտարապետ Ա. Ֆելտենի նախագծով 1779 թ. կառուցված հայկական երկու եկեղեցիներ, որոնցից մեկը՝ Ս. Եկատերինյան, գտնվում է Նեւսկու պողոտայի վրա, իսկ մյուսը՝ Ս. Հարությունը, Վասիլեյան կղզու Սմոլենսկյան հայկական գերեզմանատանը: Ներկա հողվածում խոսվում է հայոց դպրության եւ մշակույթի երկու երախտավորների մասին:

ՍՄՈՒԵՆՍԿՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՅ

Գր. Ս. Գրիգորյան

Այս գերեզմանոցում են թաղված բազմաթիվ հայորդիներ, որոնց հուշակոթողները, ցավոք, գտնվում են բարձիթողի վիճակում. շատ հուշարձաններ ընկած են իրենց պատվանդաններից, ծածկված են խիտ բուսականությամբ կամ չարամտորեն ջարդոտված են: Այս ամենի մասին մենք բողոքեցինք Պետերբուրգի հուշարձանների պահպանման Գլխավոր վարչության ղեկավարությանը, որը խոստացավ առանձնակի ուշադրություն դարձնել հայկական հուշարձանների պահպանությանը:

ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԴԱՐՅԱՆԻ ՀՈՒՇԱԿՈԹՈՂԸ

Կոթողային հուշարձանների մեջ աչքի է ընկնում Ռուսաստանում հայկական տպագրության գործի սկզբնավորող Գրիգոր Խալդարյանի տապանաքարը: Տապանագիրը վկայում է, որ Գր. Խալդարյանը ծնունդով եղել է Սպահանից, մանկության տարիներն անց է կացրել Նոր Զուղայում, ապա շրջագայել է Հնդկաստանում, Անգլիայում եւ այլուր: Լոնդոնում եղած ժամանակ ծուլել է տվել հայերեն տառեր եւ առաջին անգամ այստեղ հրատարակել «Դաւանութիւն հաւատոյ եկեղեցւոյ Հայաստանեայց: Թարգմանութիւն ի հայկական լեզուէ ի լատին բարբառ ի Յոհաննիս Սկրոդերանէ գերմանացւոյ: Եւ արտահանեալ ի Գանձ Արամեան կոչեցեալ գրգոյն աշխատութեամբ Զուղայեցի Խօջամալի որդւոյն Գրիգորի, ի Լոնդոն տպ. Ռիվինգտոն, 1780 թ.» վերտառությամբ գիրքը:

1781 թ. Գր. Խալդարյանը բնակություն է հաստատում Պետերբուրգում, ուր եւ իրագործում է իր փայփայած ծրագիրը՝ հիմնում հայկական տպարան: Պետերբուրգում հրատարակված առաջին գիրքը կոչվում էր «Այբբենարան» (1781 թ.): Այն լույս ընծայվեց ռուսահայոց հոգեւոր առաջնորդ Հովսեփ Արղությանի հորդորանքով եւ նկատելի դեր կատարեց հայ մանուկների կրթության գործում: Գր. Խալդարյանը կազմում եւ հրատարակում է նաեւ հայ-ռուսերեն բառարան «Գիրք, որ կոչի Շաւիղ լեզւագիտութեան» վերնագրով:

Գր. Խալդարյանի պետերբուրգյան հայկական տպարանն իր հրատարակությունների միջոցով մեծապես նպաստեց հայերի՝ ռուսական կողմնորոշումն ամրապնդելու խնդրին:

Այս երախտավորի կյանքի ու գործի մասին հակիրճ փորագրված է նրա տապանաքարին, որ այժմ գտնվում է Լազարյանների կառուցած ս. Հարություն եկեղեցու արեւելյան կողմում: Սեւ գրանիտե երկաստիճան պատվանդանին դրված ուղղանկյունաձեւ տապանաքարի երեսին եւ կողմերին փորագրված է 54 տող բանաստեղծություն.

244

ՔԱՐԵՍ ՏԱՊԱՆՍ ԱՅՍ ԲԱՂԶԱԼԻ
ՆՆՋԵՑԵԼՈՅ ՀԱՆԳԻՍՏ ԿՈՇԻ.
ԱՍՏ ԱՍՓՈԹԵԱԼ ԿԱՅ ՊԱՇԵՍԻ

ՄԱՐՄԻՆ ՕՐԴՆԵԱԼ ԳՐԻԳՈՐԻ.
 ՍԱ ԷՐ ՈՐԴԻ ԲԱՐԵՊԱՇՏԻ
 ԽԱԼԴԱՐՈՎԱՆՑ ՏՈՂՄԵ ԽՕՋԱՄԱԼԻ.
 ԾՆԵԱԼ ԵՂԵՒ ԱՅՍ ՑԱՆԿԱՎԻՆ
 ՀԱՋԱՐ ԵՕԹՆ ՀԱՐԻԻՐ ՅԱՍԻ
 ՓՐԿՉԻՆ ԵՐԵՄՆԵԱԿ ԵՐԿՈՒԻ
 ՆՈՅՆ ԿԱՐԳԻՆ ՕՐ ԵՐԵՄՆԻ
 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ ԱՄԵՒՆ:
 ՈՐ ԷՐ ՅԵՐԿՐԷՆ ՍՊԱՀԱՆՈՒ
 ԵՒ ԲՆԱԿԻՉ ՆՈՐ ՋՈՒՂԱՅՈՒ.
 ԱՊԱ ՏԱՆԷ ԻՐԻՄԷ ԵԼԵԱԼ,
 ՊԱՆԴԽՏՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱԳԱՅԵԱԼ.
 ՍԱ ԷՐ ՀՄՈՒՏ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ,
 ՅՈՅԺ ՍԻՐԵՑԵԱԼ Ի ՄԷՋ ՄԱՐԴԿԱՆ,
 ՎԱՐՍ ՍՏԱՑԵԱԼ ՊԱՐԿԵՇՏԱԿԱՆ,
 ՀԵՌԱՑԵԱԼ ՇԱՒՂԱՑ ԱՆԿԱՐԳ [ս] Կ[ս]Ն,
 Ա [ՍՏՈՒՄ] ԾԱՅԻՆ ՏԱՌԻԲ ՎԱՐԺԵԱԼ.
 ԲԱՐԵԱՑ ԳՈՐԾՈՑ ՄԻՇՏ ՀԵՏԵԻԵԱԼ.
 ԹԷՊԷՏ ԷՐ ՍԱ ԱՍՈՒՄՆԱՑԵԱԼ,
 ԲԱՅՑ ԱՆՋԱԻԿԻ ՎԻՃԱԿ ՍՏԱՑԵԱԼ,
 ՋԱԻԿԱՆ ՄԱՀ ԻՆՔԵԱՆ ԹՈՂԵԱԼ,
 ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱՅՄԵԱԼ,
 ՋԱՆԱՋԱՆ ՏԱՌԻԲ ՇԵՂԱՑՈՒՑԵԱԼ,
 ՏՊԻԲ ԳՐԵԱՆՍ Ի ՆՈՅՆ ԱԾԵԱԼ,
 ՋԵՒ ԵՒՍ ԲՈԼՈՐԸ ԿԱՏԱՐԵԱԼ,
 ՕՐ ՎԱԽՃԱՆԻ ՎԵՐԱ ՀԱՄԵԱԼ,
 ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՆ Տ[ԵԱՌ]Ն ՍՊԱՄԵԱԼ,
 ՅՈՒՄՈԿ ՆՈՐԻՆ ԱՌ ՆԱ ԴԻՄԵԱԼ,
 ՍԱ ԿՈՇՈՂԻՆ ԻՐ ՀՆԱՋԱՆԴԵԱԼ,
 ՅԱՆՑԱԻՐԷՍ ՍԱ ՀՐԱԺԱՐԵԱԼ,
 ՈՒՆԱՅՆ ԿԵՆԱՑՍ ԱՌ Տ[Ե]Ր ՓՈԽԵԱԼ,
 ՅԱԻՏԵՆԻՑ ՀԱՆԳԻՍՏՆ ԳՆԱՑԵԱԼ,
 ԹԻԻ ՓՐԿՉԱԿԱՆ ՀԱՋԱՐ ԵՕԹՆ
 ՀԱՐԻԻՐ ԵՒ ՈՒԹՍ[ՈՂ]ԻՆ ԵՕԹՆ ԱՍ
 Ի ՆՈՅՆ ԴԱՄԷ ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՕՐ
 ՅՈԳՈՄ[ՋՈՍ] ԱՄՍԻ
 ԳՆԱՑ ԿԱՅԱՆՍ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐԻ
 ՏԵՂԻ ԿԱՅՄԵՐԱՆԻՍ ՍԵԾ ԶԱՂԱՔԻ,
 ՈՐ ՍԱՆԿԹ ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ ՎԵՐԱՋԱՅՆԻ,
 ԿԵԱՆՍ ՎԱՐԵԱԼ ՅԻՍՈՒՆԴԻՆԳ ՏԱՐԻ
 ԱՄԻՍՍ ՏԱՄՆ ԱՌՈՒՐՍ ՈՒԹ Ի ՆՈՅՆ ՇԱՐԻ.
 ԱՅՍԶԱՆ ԵՒ ԿԵԱՆՔ ՍՍԱ ԵՂԵԱԼ,
 ՈՐ ՅԱՇԽԱՐԴԻ ՊԱՆԴԽՏԱՑԵԱԼ,
 ՋԱՍՈՒՄԻՆ ԻՐ ԼԱԼՈԿ ԹՈՂԵԱԼ,
 ԵՒ ԲԱՐԵԿԱՄՍՆ ՏՐՏԱԵՑՈՒՑԵԱԼ.
 ՈԿ ՀԱՆԴԻՊՕՂԶ ՅԱՅՍ ՏԱՊԱՆԻ,
 ՅԻՇՄԱՆ ԱՌՆԷՔ ՍՍԱ ԱՐԺԱՆԻ
 ԱՌ ՏԵՐՆ ՓԱՌԱՑ ԱՄԵՆԱՅՆԻ.
 ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՋԱՆՑ ՍՏԵՂԾՈՂԻ,
 ՓԱՌԱՍ ՏԱՑՈՒՔ ԷՐՆ ԵՐԿՆԻ
 ՄԻՇՏ ՅԱԻՏԵԱՆՍ ՅԱԻՏԵԱՆԻ:

245 Արեւմտյան ճակատամասում՝ 10 տող.

Ի ՆԵՐ ՇԻՐՄԻՍ ԵՂԵԱԼ Է ՄԱՐՄԻՆ ԲԱՐԵՊԱՇՏ ԵՒ ԱՋԳԱՄԵՐ ԱՋՆԻԻ ԳՐԻԳՈՐԻ ԽՕՋԱՄԱԼԵԱՆ
 ԽԱԼԴԱՐՈՎԻՆ, ՎԱԽՃԱՆԷ [ԼՈՅ 1787 55 ԱՄԱՑ ԵՒ ԿՆՈՋՆ ԿԱՏԱՐԻՆԷԻ ՋԱՔԱՐՈՎԱՆՑԻ 84 ԱՄԱՑ Ի 11 ՆՈՅ
 [ԵՄԲԵՐԻ] 1823/ ԸՍՑ ՊԱՏՈՒԻՐԻ ՍՈՐԻՆ ՈՐԴԵԳԻՐ ՅԱՐՈՒԹԻՆ ՎԱՐԱՐԵԱՊԱՏՑԻՆ ՋՈՍԿԵՐՍ] ԱՌՆ
 ՀԱՆԵԱԼ Ի ՀԻՆ ՀԱՆԳԱՏԱՐԱՆԷ ԱՍՏ [Ի ՄԻԱՍԻՆ ԱՍՓՈԹԵԱՑ Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ԿԵՆ] ԴԱՆԻ ԵՐԱԽՏԵԱՑ ՆՈՐԻՆ:

246 Հարավային կողմին՝ 11 տող ռուսերեն.

ПОДЪ КАМНЕМ СИМЪ ПОГРЕБЕНО ТѢЛО ГРИГОРІЯ /ИВАНОВИЧА ХАЛДАРОВА, РОЖДЕННАГО
 ВЪ НОВОЙ ЖУЛЬФѣ/, ОТКУДА ПРИНЯЛЪ ОНЪ ПУТЬ ВЪ РАЗНЫЯ ЗЕМЛИ: ВЪ ОСТЪ ИНДІЮ/, ВЪ АНІІЮ
 И НАКОНЕЦЪ ПЕРЕСЕЛИЛСЯ ВЪ РОССІЮ СЪ БЛАГИМЪ НАМЕРЕНІЕМЪ ЗАВЕСТИ ТАМЪ АРМЯНСКОЕ
 КНИГОПЕЧАТАНІЕ/ И ВЪ КОРОТКОЕ ВРЕМЯ ПРИВЕДЯ ТОКЪ СОВЕРШЕНСТВУ/ НЕ МОГЪ ДАЛЕЕ
 ПОЛЬЗОВАТЬСЯ ПЛОДАМИ СВОИХЪ ТРУДОВЪ, ПОХИЩЕНЪ ПРЕЖДЕВРЕМЕННОЮ СМЕРТІЮ 1787/
 ГОДА АВГУСТА 8 ДНЯ НА 55 ГОДУ ОТЪ РОЖДЕНІЯ./ ОСТАВЯ НЕСКОНЧАЕМОЕ БОЛЕЗНОВАНІЕ
 СУПРУГѣ И КОИМИ СІЕ НАДГРОБІЕ ПОЛОЖЕНО.

Ծանոթ. -

1. Ուսումնասիրողներին հայտնի չէ Գր. Խալդարյանի ծննդյան թվականը, սակայն վիճազրույց նշված է, որ նա վախճանվել է 1787 թ. 55 տարեկան հասակում: Ուրեմն նա ծնվել է 1732 թ.:

2. Արձանագրության բնագրում հիշատակված Հարություն Վաղարշապատցին 18-19-րդ դդ. հայ
 ականավոր գործիչ Հարություն Արարատյանն է, որ որդեգրված էր Խալդարյանների ընտանիքին:
 Մանրամասն տես Ջուզնի Артемия Араратского, СПб, 1813, ч. I, Վաղարշապատցի Հարություն
 Արարատյանի կյանքը, քարզմ. Պ/երծ/ Պ/ողշյանի/ Թիֆլիս, 1892, Կ. Դանիելյան, Հարություն
 Արարատյանի մեմուարները, ՀԽՍՀ ԳԱ «Տեղեկագիր» 1960, N3, նույնի՝ Հայ մեմուարային
 գրականության պատմությունից, Երևան, 1961, Կ.Մ. Գրիգորյան, Из истории русско-армянских
 литературных и культурных отношений (X-начало XX вв), Ереван, 1974, с. 137-139, Պ. Ա.
 Չորանյան, Նոր նյութեր Հարություն Արարատյանի կյանքի ու գործունեության մասին, ՊԲՀ, 1978, N 1,
 էջ 81-94, նույնի՝ Վրացական ուղեգրությունները եւ նրանց տեղեկությունները հայերի մասին, Երևան,
 1981, էջ 131-133:

Նույն գերեզմանոցի եկեղեցու հարավային մուտքի աջ կողմի արտաքին պատին կից առայսօր
 գոյություն ունի երկաթյա ծողերով շրջափակված անշուք մի տապանաքար, որի տակ հանգչում է
 ռուսահայ գաղութի հայ դպրության անխոնջ մշակներից մեկը՝ Մարիամ Սովսեսի Սարաֆյանը:

Ով է այս հայուհին, որ գրականության մեջ հայտնի է Կլեոպատրա անունով:

1788 թ. Պետերբուրգում Գր. Խալդարյանի տպարանում լույս տեսավ մի գիրք, որ կոչվում էր
 «Գիրք, որ կոչի բանալի գիտութեան: Ունի սա մասնաւոր այբբենարան, մասնաւոր բառարան եւ սկզբունք
 քաղաքական ուսմանց. արարեալ եւ թարգմանեալ ի ռուսաց լեզուէ ի հայ բարբառ, եւ ի հայոց լեզուէ ի
 ռուսաց բարբառ. կղեպատրայ դստեր առ ի Քրիստոս հանգուցեալ Սովսեսի Սարաֆեան ի յօգուտ
 մարդկանց եւ ամենից, որք ունին զկարօտութիւն եւ զպիտոյս: Ծախիւք նոյնոյ Կղեպատրայ իօր
 հանգուցեալ Սովսիսի»¹:

Այս ինքնուսույց ծեռնարկը փաստորեն առաջին դասագիրքն էր ռուսահայ գաղթախների
 տարածքում եւ որպէս այդպիսին զգալի դեր կատարեց հայոց լեզուն պահպանելու գործում:

Գրքի լույս ընծայման կապակցությամբ «Սանկտ-Պետերբուրգսկիե վեդոմոստի» թերթը նույն 1788
 թ. տպագրեց մի հայտարարություն, որով ծանուցում էր, թե Ելիզավետա Սարաֆովան (Սովսես
 Սարաֆյանի կինը եւ Մարիամ-Կլեոպատրայի մայրը) վաճառում է մի գիրք, որի արժեքն առանց կազմի 2
 ռուբլի է, իսկ կազմով 2 ռուբլի 50 կոպեկ: Ռուսերեն այն կոչվում էր «Ключ познания буквара и
 некоторых из нравозрениа посредствомъ коей каждой из россиян желающихъ обучаться
 армянскому, так и из армянъ российскому языкамъ без всякаго постороннего руководства самымъ
 легчайшимъ образомъ самъ собою может достигнуть своего намерения»².

Գրքի հրատարակությունն, ըստ երեւոյթին, ծրագրված է եղել նախօրոք եւ բխել է ժամանակի
 պահանջից: Այս գործում, անտարակույս, խոշոր դեր է ունեցել հեղինակի հայրը՝ Սովսես Սարաֆյանը, որը,
 ինչպէս վերը ակնարկել ենք է, Հովհաննէս Լազարյանի, Գրիգոր Կամպանյանի եւ այլոց ընկերակցությամբ
 դեռեւս 1769 թ. Եկատերինա Բ կայսրուհուի ներկայացրել էր քաղաքական մի ծրագիր՝ բաղկացած
 ներածությունից եւ 14 հոդվածներից, Ռուսաստանի աջակցությամբ Հայաստանն ազատագրելու եւ
 ինքնուրույն թագավորություն հռչակելու նպատակով: Սովսես Սարաֆյանը ծնունդով Այրարատից էր,
 թուրք-պարսկական պատերազմների ժամանակ տեղափոխվել էր Աստրախան եւ զբաղվում էր
 մետաքսագործությամբ:

Մարիամ-Կլեոպատրայի մասին են պատմում նրա տապանաքարի հյուսիսային եւ հարավային
 կողմերին ագուցված սպիտակ մարմարե սալաքարերի 26-ական տող հայերեն եւ ռուսերեն ռիթմիկ
 արձանագրությունները, որոնք բացահայտում են Կլեոպատրա վերանվանվելու հանգամանքների եւ գրքի
 տպագրության մասին:

1 Լեւ. Հայոց պատմություն, հ. 3, Երևան, 1946, էջ 1056:

2 Հին աղբյուրի կենդանական արխիվ, ֆոնդ 1253, գործ 19, քիթ 42-43:

3 Նույն տեղում, էջ 43:

247 ԱՅՍ Է՛ՇԻՐԻՍ ԱԶՆԻՒ ՄԱՐՄՆՈՅ
 ՄԱՐԻԱՄԱՅ ԶԵՆԱՂ ՏԻԿՆՈՅ՝
 ՍԻՐՈՂ ՈՒՍՄԱՆ ԵՒ ՀԱՆՃԱՐՈՅ
 ԵՒ ՀԱՐԱՂՈՒՉ ՍԻ ԲԱՈ [7] ԳՐԵՈՅ:
 ՍԱ ՍԻՐԵՑԱՒ Ի ԹԱԳՈՒՅԻՈՅ
 ԵԿԱՏԱՐԻՆ ՄԵԾ ԿԱՅՍՐՈՒՅԻՈՅ,
 ՅՈՐՄԵ ԷԱՈ ԱՆՈՒՆ ՊԱՏՈՒՈՅ
 ԿԼԵՕՊԱՏՐ ԳԵՂԵՅՈՒՅԻՈՅ:
 ՂՈՒՍՐ ԷՐ ՍԱ ԱՈՆ ՄԵԾԱԶՆԻ
 ԱՂԱ ՍՕՎԱԵՍ ՄԱՐԱՅԵԱՆԻ
 ԵՒ ԱՍՈՒՍԻՆ ՄԱՅՕՐ ՄԱՐԳՍԻ
 ԼՕՈՈՒ ՄԵԼԻՔ ԲԱԶԱՏՈՅՄԻ,
 ՈՐՈՅ ՀԱՍԵԱԼ ՕՐ ՎԱԽՃԱՆԻ՝
 ԱՐՀԱՄԱՐԴԵԱՅ ԳՈՅՍ ԱՇԽԱՐՀԻ,
 ՉՈՒԵԱՅ ՅԱՆԱՆՅՆ ՅԱԻՏԵՆԻ,
 ՈՒՐ ՀԱՄԱՅՆԻՑՍ Է ՀԱՅՐԵՆԻ.
 ԵԹՈՂ ՍՈՒԳ ՄԵԾ ԻՒՐ ԱՍՈՒՍԵՆՈՅ
 ԵՒ ՄՕՐ ԻՒՐՈՅ ՈՂՈՐՍԵԼՈՅ,
 ՆՈՐԱԲՈՂԲՈՅ ԱԶՆԻՒ ՈՐՂՈՅ
 ԵՒ ԲԵՆՆ ԻՒՐՈՅ ՍԻՐԵԼՈՒՅԻՈՅ.
 ԽՆՂՐԷ ԱՅԺՄ ՏԵՐ ԱՂԵՐՍԻՒ
 ՅԻՇԵԼ Ի ՏԵՐ ՍԻ ՀԱՅՐ ՄԵՐԻՒ,
 ԵՒ ՈՐՔ ՅԻՇԵՆՆ ՈՒՂԻՂ ՍՐՏԻՒ
 ՅԻՇԵ[Ա]Լ ԼԻՑԻՆ ՆՈՎԻՆ ԲԱՆԻՒ:

ԾՆԵ[Ա]Լ ՅԱՄԻ 1765 ՄԱՐՏԻ 24 ԵՒ /ԱՍՈՒՍԵԼԱՅԵ[Ա]Լ 1789 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 5 ԵՒ Փ[Ո]ԽԵ[Ա]Լ Ի ԶՅ 1806 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 2 Ի Ա.Պ[ԵՏԵՐ]ԲՈՒՐԳ:

Հրատ. Գր. Գրիգորյան, 48-49

248 Հյուսիսային կողմի նույնատիպ սալաքարերին՝ ծախից աջ փորագրված է.

ДРУГЪ СЕРАЦА МОЕГО, ДРУГЪ НЕЖНЫЙ И ЛЮБЕЗНЫЙ
 НЕ ВНЯТЕНЪ ТЕБЕ СТОНЪ, ПЛАЧЪ МОЙ БЕСПОЛЕЗНЫЙ.
 НЕ ВШИМЫЙ ВЗОРЪ ПОМЕРКЪ ИЗ ЗА ВЕСЬ СОНМЪ ДОБРОТЬ
 И СЕРАЦЕ ЧИСТОЕ УБЕЖИЩЕ СИРОТЬ.
 ТЕБЯ УЖЪ БОЛЕЕ МОЙ ДРУГЪ НЕ УКРАШАЕТЪ
 УЖАСНО ХЛАДНА СМЕРТЬ ВСЕ В ПРАХЪ ЗДЕСЬ ПРЕВРАЩАЕТ,
 НО ДУХЪ ТВОЙ ЖИВЕТ ТАМЪ ВСЕЛЕНІЯХ НЕБЕСЪ,
 ОНЪ ВИДИТЪ ИСКРЕННОСТЬ ВОЗДЫХАНИЯ И СЛЕЗЪ,
 КОТОРЫМИ ВЪ СЕЙ ЧАСЪ Я ПРАХЪ ТВОЙ ОРОШАЮ,
 СВЕРШАЯ ТРИЗНУ ЗДЕСЬ К НЕМУ МЫСЛЬ ВОЗВЫШАЮ.
 ... А СЛЕЗЫ МАТЕРИ И СЕСТРЫ ВЪ НИХЪ ОТРАДА
 ТЕПЕРЬ ИХЪ СДАНА...
 НЕ СТАВ СОПУТНИКОМЪ НЕВИДИМЫХЪ СУЩЕСТВЪ.

Միջին սալաքարին՝

ВЗОВИ КО ГОСПОДУ, ДА ДАСТЬ ИМЪ СТОЛЬКО СРЕДСТВЪ,
 ЧТОБЫ ЛЮТЫЙ СКОРБИ ИХЪ И МУКИ ОБЛЕГЧАЛИСЬ,
 СТЕРАЙСЯ СЛЕЗЫ, ИХЪ ТЕРЗАНИЯ СМЯГЧАЛИСЬ.
 МОЛИ, БЕЗЦЕННЫЙ ДРУГЪ, ЗИЖДАТЕЛЯ МИРОВЪ,
 ДА БУДЕТЪ ИМЪ ЗАЩИТА И ПОКРОВЪ.
 МОЯ ЖЕ ПЕЧАЛЬ И СТОНЪ ТОГДА ЛИЖЪ ПРЕКРАТЯТСЯ,
 КОГДА С ТВОИМЪ МОЙ ПРАХЪ НАВЕКЪ СЪЕДИНЯТСЯ,
 ПУСТЬ ВЪ ЖЕРТВУ ГОРЕСТЯМЪ ОДИНЪ ДОСТАНУСЬ Я.
 СВЕРШИЛОСЬ СО МНОЙ ВСЕ! ПРЕСЕКЛАСЬ ЖИЗНЬ ТВОЯ.
 ОДНА ОТРАДА МНЕ ПИТАЛЬ ВЪООБРАЖЕНЬЕ
 СІЕ СЛАДШАЙШЕЕ С ТОБОЙ СОЕДИНЕНЬЕ,
 МОЙ ПРАХЪ ВМЕСТИТЬ СЪ ТВОИМЪ ПЕЧАЛЬНЫЙ И СЕЙ ЧЕРТОГЪ,

МЫ КУПНО УЗРИМЪ ТО КАК СВЯТЬ И СИЛЕНЪ БОГЪ.

249 Երրորդ (վերջին) սալաքարին՝ 5 տող.

ПОДЪ СИМЪ КАМНЕМЪ ПОГРЕБЕНО ТЕЛО СУПРУГИ
 СЛУЖАЩЕГО ВЪ ШТАТЕ КОММИСАРИАТСКАГО КОММИ-
 СИОНЕРА 8-ГО КЛАССА СЕРГЕЯ ИСАЕВИЧА/ ЛОРИСЬ - МЕЛИКОВА
 МАРИИ МОИСЕЕВОЙ ДОЧЕРИ, УРОЖДЕННОЙ САРАФОВОЙ, КОТОРАЯ
 ВЗЯТА БЫЛА ВЪ 1774 ГОДУ КЪ ВЫСОЧАЙШЕМУ ДВОРУ БЛА/ЖЕННОЙ
 И ВЕЧНО ДОСТОЙНОЙ ПАМЯТИ ГОСУ/ДАРИНЕЮ. ИМПЕРАТРИЦЕЮ.
 ЕКАТЕРИНОЙ АЛЕКСЕЕВНОЮ. И ПО КРАСОТЕ ЕЯ ЛИЦА НАЗВАНА
 КЛЕО/ПАТРЕЮ. РОДИЛАСЬ В 1765 ГОДА МАРТА 24-ГО ДНЯ,
 СУПРУЖЕСТВО ВСТУПИЛА 1789 ГОДА АВГУСТА 2-ГО ДНЯ, ЕЕ
 ЖИТИЕ БЫЛО 41 ГОДЪ И ЧЕТЫРЕ МЕСЯЦА...

Ծանոթ.

Ա. Յա. Կակովկինի "Памятники художественного серебра из армянской церкви св. Екатерины в Петербурге" հոդվածում (ՊԲՀ, 1981, N 2, էջ 213-222) Սարաֆյան ազգանունը բնագրի սխալ վերծանության հետևանքով դարձել է Սարքովեան (տես էջ 217): Այդ սարքովի «Սարքովեան»-ը տեսնում ենք մեկ այլ արձանագրության վերծանության մեջ: 1806 թ. սեպտեմբերի 10-ին, Կլեոպատրայի մահվանից ավելի քան մեկ ամիս անց, Սարգիս (Սերգեյ) Եսայու Լոռու Մելիքյանը ս. Եկատերինա եկեղեցուն նվիրում է ոսկեզօծ մի խաչ «Յադագս հանգուցեալ զուգակցոյն... Սարիամին, որ է դուստր հանգուցեալ Սովսես Սարքովեանի (իմա՝ Սարաֆեանի)» (նույն տեղում, էջ 219):

Կարելի էր լռության մատնել սխալ վերծանության այս փաստը, եթե խոսքը չվերաբերեր 18-րդ դարի ականավոր գործիչ Սովսես Սարաֆյանին եւ նրա պանծալի դուստր Սարիամ-Կլեոպատրային:

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության եւ ազգագրության ինստիտուտի վիճագիտական արշավախումբը հարյուրավոր քարակերտ մատուցներ է ընդօրինակել Կրասնոդարի եւ Ստավրոպոլի երկրամասերից, Թաթարիայից, Ռոստովի մարզից, Չեչենիայից, Ղազստանից եւ Ռուսաստանի Ղազնույան այլեւայլ բնակավայրերից: Արձանագրություններում հիշատակվում են ականավոր մտավորականներ, բարձրաստիճան գինվորականներ, հոգեւոր գործիչներ, առեւտրականներ, արհեստավորներ եւ այլն: Նորահայտ վիճագրերն այժմ մշակվում են եւ առաքիկայում կտպագրվեն «Դիվան հայ վիճագրության» մատենաշարի VIII պրակում:

Հրատ. Գր. Մ. Գրիգորյան

Դ.Մ. Գրիգորյան - *Видные деятели армянской культуры* - В статье на основании lapidарных надписей-эпитафий, представляется культурно-просветительная деятельность Григора Халдаряна - основателя первой армянской типографии в Санкт-Петербурге (1781г.) и Клеопатры (Мариам) Сарафян - составителя первого учебника для российских армян. Биографические данные приводятся в основном из достоверных эпиграфических источников, а также письменных текстов.

Հ. Ա. ՕՐԲԵԼՈՒ ՎԻՄԱԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ՎԱՍՏԱԿԸ

Գր. Մ. Գրիգորյան

Աշխարհի հնագույն ժողովուրդների հոգեւոր եւ նյութական մշակույթի մեջ անգնահատելի արժեք են ներկայացնում նաեւ արձանագրագիտական սկզբնաղբյուրները, հատկապես վիճական բնագրերը, որոնցով այնքան հարուստ է Հայկական լեռնաշխարհը:

Բազմաբովանդակ ժայռապատկերները, ապա նաեւ սեպագրերը վաղուց ի վեր ծանոթ էին մեր ոսկեղենիկ գրիչներին: Պատմահայր Սովսես Խորենացին Վանի մոտ գտնվող ժայռերից մեկի վրա եղած արձանագրությունը հիշատակելով, գրում է.

«Եւ ոչ միայն այս, այլեւ ի բազում տեղիս արձանս հաստատեալ նովին գրով յիշատակ ինչ իւր հրամայէ (Շամիրամ) գրել. եւ ի բազում տեղիս սահմանս նովին գրով հաստատէր»: Պատմահայրը նշում է «Արտաշիսյան սահմանաքարերի, ինչպես նաեւ Գառնիի հունարեն արձանագրության մասին»: 451 թ. գոյամարտի մասնակից եղիշեն վկայում է, որ Ավարայրի ճակատամարտում նահատակվածներից շատերի աճյունների վրա հետագայում դրվեցին արձանագրված մահարձան-կոթողներ.

«Բազում արձանք էին կանգնեալ յանուն նոցա եւ անուանք իւրաքանչիւր նշանակեալ ի նոսա»:

1 Սովսես Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Տիֆլիս, 1913, էջ 54:

2 Նույն տեղում, էջ 186:

3 Եղիշի Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին, Երևան, 1957, էջ 203: